

Hamar Farkas*

A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

1998-tól új, három pilléres nyugdíjrendszer működik hazánkban, mely a korábbi felosztó-kirovó elven működő rendszert váltotta fel. Az új rendszer központi elemét az újonnan alakult magánnyugdíjpénztárok alkotják.

Az új nyugdíjrendszer eddigi tapasztalatai alapján megállapítható, hogy ez a reform még nem hozott végleges megoldást, a korábbi problémákat nem tudta megszüntetni, sőt újakat is hozott magával.

Az 1998-ban életbe lépett reformhoz nem kapcsolódott sem széles körű szakmai egyetértés, sem megfelelő társadalmi egyetértés. Ezek következményeként jelent meg a nagyfokú politikai függőség, amire később térek ki részletesebben. A reform az elmúlt évek során nem oldotta meg az első (társadalombiztosítási) pillér számos problémáját, és a magánpénztárok működése is sok új problémát hozott magával (AUGUSZTINOVICS és szerzőtársai 2002). Nincs megfelelő együttműködés a két pillér között, ezek ma még nem tekinthetők egy egységes nyugdíjrendszer szorosan integrált részeinek, inkább két, önmagában is problémákkal küszködő egységnek.

Tanulmányomban a nyugdíjreform eddig bejárt útját szeretném röviden bemutatni (természetesen azzal a konzekvenciával, hogy azok részletes kifejtése akár egyenként is alkalmas lenne egy-egy önálló tanulmány elkészítésére), valamint a továbbfejlődés lehetőségeire is ki fogok térni.

A NYUGDÍJREFORM OKAI ÉS SZÜKSÉGESSÉGE: A FELOSZTÓ-KIROVÓ RENDSZER PROBLÉMÁI

Demográfiai problémák

A demográfiai folyamatokat, ezen keresztül a nyugdíjas létszám alakulását nagymértékben befolyásolja a termékenység, a halandóság alakulása, a népesség strukturális változásainak időbeli folyamata, valamint a nemzetközi vándorlások hatása is. A felosztó-kirovó rendszer akkor rendül meg alapjaiban, ha mindezek a folyamatok egyszerre, és gyors ütemben alakulnak kedvezőtlenül.

A nyugdíjasok száma az elmúlt évtizedekben folyamatosan nőtt, miközben a népesség számának növekedése megállt, illetve tartósan csökkenővé vált. Ez a demográfiai helyzet a korábbi nyugdíjrendszer szempontjából igen kedvezőtlen volt, hiszen így egyre kevesebb dolgozó tartott el egyre több nyugdíjast.

Ez a probléma egyébként nem csak Magyarországon jelentkezett, mondhatni világjelenségnek is. A felosztó-kirovó rendszerek általános problémája, hogy a második világháború utáni születési csúcstól mindenütt természetes visszaesés követte, majd a születésszám a korábbinál jóval alacsonyabb szinten stabilizálódott. A demográfiai előrejelzések szerint 2010 körül jelentkezne az

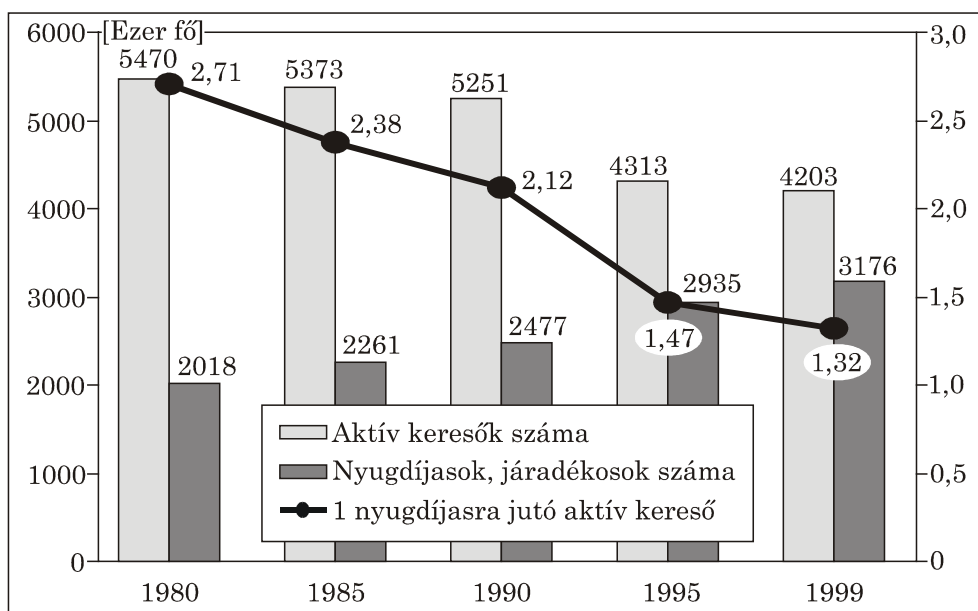
* BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, Gazdaságtudományi Intézet, főiskolai docens, Ph.D.

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

ilyen típusú nyugdíjrendszerek általános összeomlása, amikor az utóbbi fél évszázadban született legnépesebb évjáratok mennek nyugdíjba. Magyarországon a „RATKÓ-gyerekek”, Nyugat Európában és Amerikában a „baby boomerek”.

A prognózisok szerint (PAPP 1999b) az 1995. évi 10,2 millióról 2050-re 8,4 millióra csökken az ország lakossága, miközben a 60 éven felüliek aránya 19,4-ről 31,6 százalékra emelkedik. Eközben a felnövekvő és a nyugdíjas korosztályokat eltartó 20-59 éves aktív munkavállalók aránya 54-ről 48,6 százalékra csökken. Ez a hagyományos nyugdíjrendszer finanszírozó képességét meghaladja, ezért van szükség arra, hogy a majdan nyugdíjba menők a saját nyugdíjukra is gyűjtsenek.

A következő ábra mutatja, hogy a gazdaságilag inaktívak létszáma milyen mértékben terheli az aktívakat. Ez az arány is azt jelzi, hogy a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságát csak a foglalkoztatási arányok megváltoztatásával lehet javítani. A rendszer reformjának arra kell törekedni, hogy csökkenjen az adott rendszerre háruló teher, ami a kereső/eltartott arány javulásán keresztül úgy érhető el, hogy lehetővé, ugyanakkor kifizetődővé teszi az érintettek számára a munkaerőpiacra való visszatérést.

1. ábra

A nyugdíjas – kereső arány alakulása az elmúlt években

- Az 1. ábra jól mutatja, hogy az aktív keresők száma 1980-tól folyamatosan csökkent. Jelentős változás azonban 1991-től figyelhető meg, amikortól is az aktív munkaképes lakosság aránya drasztikusan és tendenciózusan esett.
- Az aktív munkaképesek számának jelentős csökkenésével párhuzamosan a nyugdíjban, illetve járadékban részesülők száma folyamatosan növekszik.
- Míg 1980-ban egy nyugdíjasra ill. járadékban részesülőre több mint 2 dolgozó jutott, ez az arány 1991 óta jelentős mértékben romlott, és 1996-ban egy nyugdíjast lényegében már csak egy aktív kereső „tartott el”.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA viszont rámutatott (AUGUSZTINOVICS 1999), hogy tévedés egyértelmű és közvetlen kapcsolatot feltételezni a demográfiai trendek és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága között. A nyugdíjrendszerek helyzetét gazdasági tényezők is igen erőteljesen befolyásolják, elsősorban a foglalkoztatottság. Következtetése hasonlít az előzőekben említettekhez: az aktív/inaktív népesség aránya igen fontos tényezője a nyugdíjrendszer működésének, fenntartásának.

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

A nyugdíjrendszer szívó hatása

A TÁRKI által végzett vizsgálat nagyon érdekes megállapítása (TÓTH 1996), hogy a nyugdíjas létszám növekedésében nemcsak a társadalom elöregedése játszott szerepet, nemcsak az alacsony korhatár, nem egyszerűen a munkaerőpiaci nyomás, hanem nagymértékben érvényesült a nyugdíjrendszer „szívó” hatása is. Ez a nagyfokú korhatár előtti nyugdíjazási arányt jelenti¹.

Az eltartási terheknek durván három összetevője létezik. Egyik csoport a munkaerőpiacon még meg nem jelent fiatalok (gyerekek, tanulók), másik csoport az aktív korban levő inaktívak, a harmadik pedig a nyugdíjas korosztály. A 90-es években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az igazán súlyos problémát azoknak az inaktívaknak és nyugdíjasoknak az aránya jelenti, akik még aktív korban vannak. Az inaktívakról való gondoskodás a családok vállára nehezedik, a nyugdíjasok ellátása viszont az állami újraelosztó rendszerek keretében történik. A nyugdíjazási arányok már jóval az öregségi nyugdíjkorhatár előtt növekedésnek indultak. A vizsgálat kimutatta, hogy a női korhatár előtt legfeljebb öt évvel levő nők között már csaknem negyven, míg a férfiaknál ötven százalék volt a nyugdíjasok aránya. Ennek csak egy része magyarázható a rossz egészségi állapottal, másik része a korhatár előtti egyéb nyugdíjazási lehetőségek kiterjedésével függött össze.

A TÁRKI kutatói a nyugdíjrendszer szívó hatását jelző három tényezőt határoztak meg:

- magas nyugdíjba vonulási szándék
- viszonylag kedvező kompenzációs ráta
- a munkaerőpiacra visszatérni szándékozók alacsony aránya

A felmérés szerint ugyanis a vizsgált kohorsz (a vizsgálat tízezer magyar háztartásra terjedt ki) még nem nyugdíjas tagjainak – tehát azon foglalkoztatottnak, munkanélkülieknek és inaktívaknak, akik korábbi munkaviszonyuk alapján nyugdíjra lesznek jogosultak – kétötöde (40%) szeretett volna a nyugdíjkorhatár elérése előtt nyugdíjba menni. A legtöbben 1-3, illetve 4-6 évvel korábban akartak felhagyni az aktív munkával. A szándék komolyságát mutatta, hogy e csoporton belül már több mint 10% beadta nyugdíjkérelmét. A kérelmet beadók háromnegyede egészségi indokkal kérte a nyugdíjat – bár valószínűleg szerepet játszott ezen túl a munkanélküliségtől való félelem, a viszonylag lazább nyugdíjazási feltételek, valamint a további munkavállalási korlátozások laza ellenőrzése –, míg öregségi nyugdíjat 40%-ban, ezen belül előnyugdíjat, korkedvezményes nyugdíjat és foglalkoztatáspolitikai célú korengedményt kértek. A munkapiacról ily módon kikerülők a rendszer ellátottjaivá váltak. Különösen gyorsan emelkedett a rokkant nyugdíjasok száma. A Világbank adatai szerint az országban majdnem 400 ezer 60 év alatti rokkantnyugdíjas élt abban az időszakban, a nyugdíjas társadalom egyhatoda. A Népjóléti Minisztérium kimutatása szerint 1991-1994 között 80 ezer ember menekült rokkantnyugdíjba (Világbank 1994).

Nagy jelentőségű volt az idő előtt nyugdíjba kerülők induló nyugdíjának összege is. A vizsgálatok szerint az induló nyugdíj összege az utolsó havi nettó fizetés százalékában meghatározva, átlagosan a fizetés 72%-a volt. Ez egy elég magas kompenzációs ráta, mely a korán nyugdíjazottak alacsony keresetének, és a nyugdíjformulába rejtett szolidaritási szabályoknak volt köszönhető.

A nyugdíjrendszer szívó hatását mutató harmadik tényező a munkaerőpiacra visszatérni szándékozók aránya. A munkaerőpiacon hivatalosan meg nem jelenő nyugdíjasok körében kb. 8% szándékozott a közeljövőben munkába állni. A többség – hivatalosan – nem kívánt megjelenni a munkaerőpiacon, távolmaradásukat elsősorban egészségi állapotukkal magyarázták.

¹ Réti János a munkahelyek tömeges megszűnése és a munkanélküli ellátórendszer kialakulatlansága miatt bekövetkező nyugdíjazási hullámot – mely a gazdasági-foglalkoztatási problémákat a nyugdíjrendszer problémájaként jelentette meg – inkább „levezető csatornának” nevezi.

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

A nyugdíjkiadások gyors növekedése

A nyugdíjakra fordított kiadás az 1970. évi 13 milliárd forintról 15 és félszeresére, 202 milliárd forintra nőtt 1990-ig, ami azt jelenti, hogy öt évenként megduplázódott ebben az időszakban. A gyors növekedési folyamat hasonlóan folytatódott, 1999-ben 1008 milliárd forint volt.

1. táblázat
A nyugdíjkiadás makroadatai²

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1999 ³
Nyugdíjkiadás (Mrd Ft)	13	27	56	92	202	582	1008
Nyugdíjas létszám (ezer fő)	1450	1800	2100	2300	2560	2935	2757
Átlagos ellátás (Ft)	764	1273	2276	3353	6683	16030	29639
Létszám/népesség (%)	14,0	17,0	19,1	21,0	24,3	29,6	27,8
Nyugdíjkiadás/GDP (%)	3,8	5,2	7,6	9,1	9,7	10,4	8,7

A kiadás-növekedés egyik legfontosabb tényezője a létszámalakulás. A nyugdíjas létszám a fenti időszak alatt több mint kétszeresére nőtt. Ezen időszakon belül a gyorsabb növekedés 1970-1980 között következett be. Ezt az évtizedet az igen jelentős jogkiterjesztés jellemzi, középpontjában az 1975-ös törvénnyel. Ekkor fejeződött be az egységes nyugdíjbiztosítás kialakulása azzal, hogy fokozatosan bevonta a kötelező biztosításba a korábban kimaradt, vagy eltérően szabályozott rétegeket. Ennek következtében ez időszak alatt a nyugdíjasok részaránya a népességen belül 10 év alatt 14 százalékról közel duplájára emelkedett. Ugyanakkor nem elhanyagolható a hatvanas évek közepe óta tartó kedvezőtlen demográfiai folyamat, a romló halálozási arányszám, az ingadozó születésszám, vagyis a népesség elöregedése. Az utolsó időszak létszámváltozása más okokra, a gazdasági helyzet romlása nyomán bekövetkező kényszernyugdíjazásokra és a statisztikai rendszer változásaira vezethető vissza.

A kiadásnövekedésnek a létszámnövekedéssel meg nem magyarázható része a nyugdíjszint emelkedéséből adódik. Az egy főre jutó átlagösszeg 764 forintról 1990-ben 6683 forintra, majd ezt követően robbanásszerűen közel harmincezer forintra nőtt, a növekedés tíz év alatt több mint négyszeres. Ennek két, egymástól nehezen elkülöníthető tényezője van: az egyik a nyugdíjkompenzáció, azaz a nyugdíjak évről évre történő felemelése, a másik az állománycserélődés, ami abból adódik, hogy az újak nyugdíja magasabb, mint a régieké. Az átlagnyugdíjas nyugdíja tehát nem azonos az átlagnyugdíjjal, a kettő között az összetétel-változás mellett a cserélődés a különbség. A nyugdíjasok számára – mikroszinten – az előbbi, a kimutatható átlagnál jóval alacsonyabb dinamika meghatározó, míg makroszemléletben az utóbbi erőteljesebb. A nyugdíjkiadást ebben a makromegközelítésben a gazdaság teljesítményéhez a GDP-hez kell hasonlítani. Ez az arány az 1970-es 4 százalékról a 90-es évek közepére elérte a 10 százalékot, de a tendencia az évtized végére megfordult.

A kiadásnövekedés harmadik befolyásolója az infláció. A Statisztikai Évkönyv szerint az 1960-as évet véve 100 százaléknak, 1970-ben 107 százalékos, 1990-re 465 százalékos, majd 1999-re már 2648 százalékos volt az árszínvonal emelkedés. Ez igen erőteljes hatást gyakorol a nyugdíjak emelkedésére. Természetesen ez a hatás nem szakítható el az előzőtől, hiszen a két kérdés csak összefüggésében tárgyalható. Az átlagnyugdíj többé-kevésbé követi a keresetszint változását: ha nagy az infláció, a nominális keresetek is gyorsan nőnek, és ez közvetve (nyugdíj-indexálás), vagy közvetlenül (új nyugdíjak) hat a nyugdíjkiadásokra.

² Forrás: Réti (1992), Statisztikai Évkönyv.

³ 1992 után az informatikai rendszer fejlesztésének köszönhetően lehetővé vált a nyugdíjak és nyugdíjszerű el-látások szükséges megkülönböztetése, így itt már az utóbbiak nem szerepelnek.

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

A nyugdíjak értékvesztése

A korábbi nyugdíjrendszer egyik legkomolyabb problémája volt a nyugdíjak értékvesztése. A köznapi életben ezt a problémát sokan az alacsony nyugdíjakkal azonosították, mások arra gondoltak, hogy minél régebben ment valaki nyugdíjba, annál többet veszít nyugdíjának az értéke. Megint mások azt tették szóvá, hogy az induló nyugdíjak túlságosan magasak. Sokan a rossz nyugdíjarányokat, ezek további romlását kifogásolták.

A probléma számszerű vizsgálata a nyolcvanas évek végén kezdődött Magyarországon, amikor a gazdasági visszaesés, és az ezzel párosuló infláció különösen felerősítette ezt a problémát. Akkor (BERÉNYINÉ – BORLÓI – RÉTI 1990) tanulmánya mutatta be a kialakult helyzetet, majd a későbbiekben is készültek tanulmányok e kérdéskörben, pl. (AUGUSZTINOVICS 1992), (MARTOS 1994).

ANTALNÉ és szerzőtársai (ANTALNÉ – RÉTI – TOLDI 1995) elemzésükben a nyugdíjak értékvesztésének következő területeit határozták meg: reál értékvesztés, relatív értékvesztés, releváns értékvesztés.

A reál értékvesztés akkor következik be, ha a nyugdíjak növekedése nem tart lépést a fogyasztói árakkal. A relatív értékmegőrzés a nyugdíjazástól számított időszak nyugdíjdinamikáját hasonlítja az aktív keresők nettó keresetnövekedéséhez. Az értékvesztés harmadik területe a releváns értékvesztés lehet: minden nyugdíjrendszer alapvető követelménye, hogy az előírt feltételek azonossága esetén a nyugdíj összege is mindenkor azonos legyen, valamint, hogy a biztosítási feltételeket különböző szinten teljesítők (pl. eltérő szolgálati idő) nyugdíja egymáshoz képest arányos legyen. Ezen elv szerint bizonyos nyugdíjak egymáshoz képest is elmaradtak, vagy túlértékelték lehetnek. A szerzők rámutattak, hogy az adott időszakban a legalacsonyabb és a legrégebbi nyugdíjak kivételével mindhárom területen erőteljes értékvesztés jellemezte a nyugdíjakat.

Az információs és statisztikai rendszer problémái

A nyugdíjbiztosítás információs és statisztikai rendszere meglehetősen elavult volt a 90-es évek elejéig (RÉTI 1992). Fő fogalmaiban és kategóriáiban még a hatvanas-hetvenes években alakult ki, sokáig csak a jogi változásokat követte, ezért bár rengeteg információ volt, igen nehéz volt kiigazodni ezen információk között, vagy megtalálni az éppen szükségeset.

Az információs rendszer elmaradottsága arra a hosszú időszakra vezethető vissza, amikor a társadalombiztosítás még az állami költségvetés részeként működött. Ezalatt elsorvadtak azok a statisztikák, amelyek egy biztosítási alapokon felépülő nyugdíjrendszer működtetéséhez, finanszírozásához fejlesztéséhez szükségesek. Ez a hiányosság nehezítette, bizonytalanná tette a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos döntés-előkészítő munkát.

Az 1992-ben elkezdett nyugdíj-statisztikai és számbavételi fejlesztés teszi lehetővé, hogy egy mai elemzés már megkülönböztethesse a biztosítási és szociális jellegű ellátásokat. Az információs rendszer reformja keretében az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság 1997-ben írt ki egy projektet az okmány-nyilvántartási rendszer számítástechnikai fejlesztésére (TEVAN 2001).

A döntési mechanizmus problémája

A nyugdíjrendszer átalakítása hosszú időn keresztül napirenden volt, sok vélemény, javaslat látott napvilágot, de a döntés igen nehezen született meg. Mivel a nyugdíjrendszer az egyik nagy társadalmi elosztórendszer, ezért megreformálása nem csupán gazdasági, de politikai kérdés is. A gazdaság egyéb területeken is megjelenő problémái miatt a reform megvalósításának kérdésében – bár mindenki egyetértett annak szükségességével – az e téren feltétlenül szükséges hosszú távú szemléletet a rövid távú szempontok figyelembevétele váltotta fel. Konkrétan a döntéshozók elsődleges szempontja nem a hosszú távú hatás figyelembevétele volt – hogy mi lesz a döntés hatása 10-15 év múlva, hanem az, hogy mennyi az átalakítás jelenlegi költsége. A döntési folyamat eme problémáját szemléletesen érzékelteti Réti János (Réti 1992). Az 1991 nyarán benyújtott „Jelentés az Országgyűlés számára a társadalombiztosítás átalakításáról” című munkaanyag egyik központi

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

gondolata szerint „finanszírozási szempontból csak azok a változtatások fogadhatók el, amelyek hosszabb távon a járulékmértéket csökkentik, azt átmenetileg sem növelik, és a költségvetésre sem hárítanak teljesíthetetlen finanszírozási kötelezettségeket”. A parlament hosszan foglalkozott a kérdéssel, egyetértett vele elfogadta, de amikor decemberben megkezdődött a költségvetéssel kapcsolatos vita, a felmerült ellentmondásokra adott reakció a járulék egy százalékpontos megemlése volt. A megoldást igénylő problémák „elmosták” az elméleti megfontolásokat.

A járulékfizetési fegyelem ellenőrzésének hiányossága

1988-tól a gazdasági társaságokról szóló törvény hatására a társadalombiztosítást is elérték a privatizációs, felszámolási eljárások hatásai. Ugyanakkor elmaradt az ellenőrzés fejlesztése, aminek következtében a társadalombiztosítás kintlévőségei óriásira duzzadtak. 1993-ban az elfeledett járulékkövetelés és jogkövetkezmenyei érvényesítéséből származó fizetési meghagyások összege 1 milliárd forint, 1994-ben már 1,5 milliárd forint volt. A befizetési kötelezettség elmulasztása, a fizetési fegyelem lazulása, a gazdaság szereplőinek ellehetetlenülése miatt a felnövekedett társadalombiztosítási tartozások már az alapok likviditását fenyegették. A Nyugdíjbiztosítási Alap kintlévősége 1998-ban már meghaladta a 20 milliárd forintot.

A járulékbeszedés hatékonyságának növelése céljából az Országgyűlés úgy döntött, hogy 1999-től az APEH szedi be a járulékokat. Ez sem hozta meg azonban a várt eredményt (nem is hozhatta, hiszen itt egy jóval összetettebb kapcsolatról van szó), a tb-alapok hiánya nem csökkent látványosan az új rend bevezetése után sem, sőt 1999-ben az APEH egy könyvelési hiba folytán a nyugdíjbiztosítási alap rovására, az egészségbiztosítási alapnál számolt el 20,8 milliárd forintot (MOLNÁR 2000).

AZ ÚJ NYUGDÍJRENDSZER

Az Országgyűlés által elfogadott törvények nagymértékben a kormány (és így a PM-NM) által beterjesztett javaslatot tükrözték. A határozathozatal során a kormány által támogatott valamennyi módosító javaslatot megszavazta a parlamenti többség, míg az ellenzéki indítványok közül csak elvétve fogadtak el néhányat, főleg azokat, amelyek a törvényjavaslat szövegét pontosította, egyértelműsítette.⁴ Így elfogadták az egyedülálló részére megállapított időskorúak járadékának megemelt felső határát, hozzájárultak a gyermekgondozáson töltött idő beszámításának kedvezőbbé tételéhez, valamint a korhatár előtti nyugdíjazás és az özvegyi nyugellátás szabályainak kedvezőbbé tételéhez. A nyugdíjazás előttiek számára megígérték, hogy az átalakításból származó hátrányokat adókedvezményekkel fogják enyhíteni.

A magánnyugdíjpénztárakról szóló törvényjavaslattal kapcsolatban főként azokat a módosító indítványokat fogadták el, amelyek gyakorlatiasabbá tették a garanciarendszer működését, egyszerűsítették a pénztárak alapítását, szerveződését, és elősegítették a pénztárak teljesítményének összehasonlíthatóságát.

Az ellenzéki pártok annak ellenére, hogy a reformot szükségesnek tartották, gyakorlatilag majdnem egyhangúan elutasították a kormány törvényjavaslatát, de szükségesnek tartották ennek a megindoklását. A Fidesz a tőkefedezeti rendszert Európától idegennek minősítette⁵, a törvényjavaslat egészét annyira elhibáztottnak vélte, hogy még módosító javaslatot sem kívánt benyújtani. Az FKGP ugyan nem ellenezte a tőkefedezeti pillért, de gazdaságilag indokolatlannak tartotta. A KDNP és az MDF a tőkefedezeti pillér kötelezővé tételével nem értett egyet. Az MDNP sem ellenezte elvileg, de a gyakorlati kivitelezést elkapkodottnak tartotta.

Új elemként tehát a magánnyugdíjpénztárak jelentek meg, ami azzal járt, hogy 1998. január 1-től magánnyugdíjpénztárba történő belépés esetén a tag, a kötelezően fizetendő nyugdíjjárulékából 6

⁴ Gallai Sándor (1999).

⁵ Ez egyébként helytelen, hiszen Nagy-Britannia és Hollandia is EU tagok, márpedig ott vegyes rendszer működik.

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

százalékot tagdíjként a magánnyugdíjpénztárba fizet. (a tervezet szerint 1999-ben a tagdíj mértéke 7%, 2000-ben pedig 8% volt). A tervezetben úgy szerepelt, hogy a magán-nyugdíjpénztári tagság a már aktív dolgozókra nem kötelező, csak választható, viszont a pályakezdők számára 1998. június 30-a után a magánnyugdíjpénztárba történő belépés jogsabály által előírt kötelezettség.

Aki a vegyes rendszert (magán-nyugdíjpénztárt) választotta, az a nyugalomba vonulása után nyugdíjának egyik részét a társadalombiztosítástól, másik részét pedig a pénztártól fogja megkapni. Természetesen, aki maradt a hagyományos rendszerben annak nincs semmi tennivalója, a nyugdíja egészét a társadalombiztosítástól fogja kapni.

A magán-nyugdíjpénztári konstrukcióban a tag befizetett járulékanak – a pénztár pénzügyi tervében – meghatározott százaléka egyéni számlára kerül. Az egyéni számla a pénztár befektetési tevékenysége révén hozadékot termel, ami az egyéni számlán levő összeget gyarapítja. A nyugdíjkorhatár elérésekor az egyéni számlán levő összeg fogja képezni a pénztári járadékszolgáltatás alapját.

A tervek szerint a járadék havi összege azonban nem lehetett alacsonyabb a magán-nyugdíjpénztárakról szóló törvényben meghatározott mértéknél, melyre kezdetben állami garancia létezett. A nyugdíjszolgáltatás garanciális rendszerének legfontosabb eleme a normafedezet (azóta megszüntetett) fogalma volt, azaz a nyugdíjszolgáltatás megkezdése előtt az egyéni számlán legalább akkora összegnek kell lennie, amely eléri (az életfogytig tartó) tb-nyugdíj jelenértékének 25%-át.

Fontos tényező, hogy a pénztárba befizetett összeg a felhalmozási – a pénztárba való belépéstől a szolgáltatás megkezdéséig terjedő – időszak alatt minden esetben, a nyugdíjkorhatár elérése után pedig – a megfelelő járadéktípus választása esetén – örökölhető.

A nyugdíj kiszámításának szabályai alapvetően 2013. január 1. után változnak. Az átlagkereseteket ekkor a bruttó kereseti adatok alapján kell majd kiszámítani, majd az átlagkeresetből a nyugdíj összegét attól függően kell meghatározni, hogy az igénylő kizárólag a felosztó-kirovó rendszerbe fizetett járulékot, vagy tagja volt magán-nyugdíjpénztárnak is.

A vegyes finanszírozású nyugdíjrendszerben minden egyes szolgálati időben töltött év a bruttó kereset 1,22 százalékának megfelelő nyugdíjat jelent a nyugdíj megállapításakor. Akik nem lépnek át az új nyugdíjrendszerbe, azoknál minden szolgálati év a bruttó jövedelem 1,65 százalékának beszámítását jelenti. E különbségtételre azért van szükség, mert az új nyugdíjrendszert választók járulékaik egy részét már nem a társadalombiztosításnak, hanem a magánpénztárnak fizetik, és innen is kapják majdani nyugdíjuk egy részét.

A régi rendszerben maradók továbbra is teljes járulékat fizetik ebbe a rendszerbe, innen kapják teljes nyugdíjukat, így értelemszerűen innen nagyobb ellátást is kell, hogy kapjanak. Azoknak, akik az új nyugdíjrendszer indulásáig már fizettek be a régi rendszerbe járulékot, de mégis úgy döntenek, hogy átlépnek az új rendszerbe, különösen fontos ez a szabály. Ha ugyanis átlépnek az új rendszerbe, azzal vállalják, hogy eddigi szolgálati éveik után bruttó keresetüknek nem 1,65 százaléka, hanem csak 1,22 százaléka képezi nyugdíjuk alapját. Ez másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy az átlépők addigi bevallott és járulékkal szerzett – várományaik egy részéről a tőkefedezeti pillérben megszerezhető nyugdíj fejében lemondanak. Ez nem jelenti azt, hogy az átlépők rosszul járnak, hiszen ez a veszteségük az új nyugdíjrendszerben meg is térül, hiszen ha elegendő időt töltenek el az új rendszerben, az így kieső veszteséget a tőkefedezeti pillérből származó nyugdíjjelem kompenzálja.

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszernek két ponton kell számolnia az inflációval: a nyugdíjba vonuláskor beszámított jövedelmeknél, illetve a már nyugdíjban lévők nyugdíjmelésénél. A beszámított jövedelmek valorizációja megmarad (a nyugdíjazás előtti harmadik évig), azaz nem fordulhat elő az, hogy a nyugdíjba vonulás előtt hosszú évtizedekkel keletkezett jövedelmet nominális értéken vegyék figyelembe. Ehelyett a régi jövedelmeket a keletkezésük óta számított bérnövekedéssel felszorozzák, így azokat a nyugdíjba vonuláskor számított értékükön lehet figyelembe venni. Ez lehetővé teszi, hogy a jövedelem ne értéktelenedjen el.

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

A már nyugdíjban lévők nyugdíjának emelések kombinált módszert alkalmaz a rendszer. Ennek lényege, hogy a nyugdíjakat mindig a tárgyév megelőző év tényadatai alapján számítják ki, mégpedig úgy, hogy az emelésnél 50-50 százalékban veszik figyelembe az infláció és a nettó keresetek növekedését, így az emelés mértéke mindig e két mutató között alakul. Ha a reálbérek csökkennek, akkor a nyugdíjban lévők a keresőknél jobban járnak, mert nyugdíjuk kevesebbet veszít értékéből, mint a keresők jövedelme. Ez a számítási mód tompítja a nyugdíjak értékének kilengéseit, ráadásul biztonságosabbá is teszi a rendszert. Ha ugyanis nem vennék figyelembe a bérek alakulását, ami után a járulékot fizetjük, akkor nem vennék figyelembe a befizetett járulékok alakulását sem, így könnyen hiány vagy finanszírozási válság keletkezhetne.

Az 1996-os nyugdíjtörvény szerint a nők nyugdíjkorhatára minden második évben egy évvel nő, s 2009-ben eléri a 62 évet. A férfiak esetében 61 év 1998-tól, és 62 év 2000-től. Így lesz a nyugdíjkorhatár egységesen a férfiak és a nők számára 62 év, de e-kor betöltése előtt is nyugdíjba lehet menni. Azok, akik korábban mennek nyugdíjba mint mások, nagy valószínűség szerint hosszabb időt töltenek nyugdíjasként, azaz befizetett járulékokat hosszabb időre lebontva – kisebb tételként – kell nekik életjáradék formájában visszafizetni. Ez a szabályrendszer megfelelő ösztönzést jelent arra, hogy a dolgozók a nyugdíjkorhatárig munkában maradjanak.

Az új társadalombiztosítási rendszerben megváltoznak a szolgálati időre vonatkozó szabályok is. Alapvetően csak az számít szolgálati időnek, ami után valaki járulékot fizet. Ez alól csak a törvényben meghatározottak – pl. sorkatonai szolgálat, táppénz, terhességi, gyermekágyi segély, gyermekgondozási díj folyósításának időtartama – képeznek kivételt. Az 1997. december 31.-ig hatályos rendelkezések alapján szerzett jogosultságot nem lehet megszüntetni, korlátozni.

Talán a sors iróniája, hogy 1998-ban pont az a Fidesz került kormányra, amely az új nyugdíjrendszer törvényeinek megszavazásakor annyira ellenezte az új rendszert, hogy még a nemmel szavazástól is tartózkodott, kivonult a teremből. Ez az álláspont jelent meg aztán a nyugdíjpénztári tagdíjbefizetés hat százalékos rögzítésénél, a visszalépési határidő meghosszabbításánál, és végül a pályakezdők kötelező belépésének eltörlésénél is.

Az új nyugdíjrendszer értékelésénél talán a legfontosabb, amit el lehet mondani, hogy ebben az esetben is a politikai befolyás dominanciája figyelhető meg, az új nyugdíjrendszer jövőjét csak a politikai hatások fényében lehet értékelni. 2002-ben újra MSZP kormány került hatalomra, így ismét a vegyes nyugdíjrendszer megerősítése irányában történtek lépések.

INTÉZKEDÉSEK AZ ÚJ RENDSZERBEN

Az első intézkedések körében az akkori kormány a nyugdíjreform-törvényben előírt magánnyugdíj pénztári tagdíj növelését hatályon kívül helyezte, azaz befagyasztották a tagdíj mértékét. Így a 6%-os tagdíj 1999-ben nem emelkedett 7%-ra és 2000-ben sem történt meg az emelés. Az intézkedést a nagyszámú önkéntes átlépő létszámának rohamos növekedésével, illetve a kormány céljával, a járulékok drasztikus csökkentésével magyarázták.

1999 őszén a társadalombiztosítási önkormányzatokat felszámolták és a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkárára bízta a társadalombiztosítás teljes kormányzati irányítását.

Az 1999. januári nyugdíjemelési törvényi módosításával a 18,4 százalékos emelés helyett átlagosan 14,2 százalékos nyugdíjemelés történt. A módosítás az indexálási szabályokat érintette. A tárgyévi nyugdíjknál ugyanis nem az előző évi kereseti és inflációs indexeket, hanem a tárgyévi tervezett indexeket alkalmazta, kiegészítve azzal, hogy minden év novemberéig köteles a mindenkori kormány az eltéréseket korrigálni.

1999-ben a munkáltató által fizetendő nyugdíjbiztosítási járulékot 24 százalékról 22 százalékra csökkentették.

2000-től a minimális életjáradék biztosítása, azaz a normajáradék intézménye került eltörlésre.

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

A novemberi kiegészítő nyugdíjemelések első alkalommal 2000-ben, majd 2001. novemberben kerültek kifizetésre.

2001-es törvénymódosítás alapján a novemberi kiegészítő nyugdíjemelés mértékénél nem az általános fogyasztói árindexet, hanem a nyugdíjas fogyasztói árindexet kell figyelembe venni, abban az esetben, ha az magasabb.

2001-ben megszüntetésre került a kivételes méltányossági nyugdíjemelés és a nyugdíjasok egyszeri segélyezése.

2001-ben a munkáltatói nyugdíjbiztosítási járulékot 22 százalékról 20 százalékra, majd 2002-ben 18 százalékra csökkentették.

2001. és 2002. januárban az eredeti törvényi előíráson felül mindkét évben 3-3 százalékponttal nagyobb nyugdíjemelés történt. Ez azonban az 1999-es nyugdíjemelés módosításának veszteségét nem pótolta.

2002. januártól a nyugdíj „0” kulcsos adózása eltörlésre került és nem számít adóköteles bevételnek, így nem tolja magasabb adósávba a nyugdíj mellett szerzett jövedelmet.

2002-től a pályakezdők kötelező részvételét eltörölték, ezzel egyidejűleg lehetővé tették a visszalépés lehetőségét mindenki számára. Ennek az intézkedésnek a hátránya, hogy akár a végtelenségig fenntartja a két rendszer (a tiszta első pillér és a vegyes rendszer) párhuzamos működését.

2002 júliusában minden nyugdíjas és nyugdíjszerű ellátásban részesülő egyszeri 19.000 Ft juttatásban részesült, kárpótlásul az 1999-es csökkentett nyugdíjemelés miatt.

2002 júliusában visszaállították a kivételes nyugdíjemelés intézményét

2003-tól ismét kötelező a magánnyugdíj pénztári tagság a pályakezdők számára.

2003-tól a magánnyugdíj pénztári tagdíj 7 százalékra emelkedett, majd 2004-től 8 százalékra.

2003. január 1-től az egyének nyugdíjjáruléka 0,5 százalékponttal emelkedett.

2003 novemberétől a 20 százalékos mértékű özvegyi nyugdíjat (25 százalékkal) 25 százalékra emelték.

2003-tól az előrehozott öregségi nyugdíjra jogosultsághoz előírt szolgálati időbe beszámít a gyerek-kedvezmény.

2003-ban elkezdődött a 13. havi nyugdíj intézményének fokozatos bevezetése 2006-ig: 2003. novemberétől 1 havi nyugdíj, 2004. novemberétől 2 havi nyugdíj, 2005-től 3 havi nyugdíj, 2006. novemberétől 1 havi nyugdíj kifizetés.

2004 novemberében végrehajtották az özvegyi nyugdíj további 20 százalékos emelését. Így az özvegyi nyugdíjakat az elhunyt nyugdíjának 30 százalékában kell megállapítani.

AZ ÚJ NYUGDÍJRENDSZER PROBLÉMÁI

Tanulmányom következő fejezetében egyrészt olyan elméleti szempontokat szeretnék bemutatni, amelyek a kormányzati elgondolás alapján megvalósult nyugdíjreform elemeinek azokat a szegmenseit bírálják, amelyeket akkor még az előnyök közé soroltak. Így a kormányzati elképzelés szerint a nyugdíjreform megoldást kínált a költségvetés egyensúlyi helyzetére, a makrogazdaság teljesítményének növekedésére, valamint a demográfiai „bombára” is. A témával foglalkozó kutatók azonban kimutatták, hogy ezek az előnyök vagy nem teljesülhetnek, vagy nem a tökefedezeti rendszer bevezetésével függenek össze. Másrészt az előző években megjelent újabb problémákra is ki fogok térni.

A tőkefedezeti „déliab”

A nyugdíjrendszer finanszírozásával kapcsolatos NÉMETH GYÖRGYNEK egy nagyon érdekes észrevétele (NÉMETH 1998c). Rámutat, hogy mind a felosztó-kirovó rendszerben, mind a tőkefedezeti rendszerben az állam hitelből finanszírozza a nyugdíjasokat. Az előbbi esetében a hitelt az aktív dolgozók nyújtják járulékaik befizetése révén, cserébe az állam nyugdíjigérvényét kapják, az utóbbi esetben a nyugdíjpénztárak vásárolnak államkötvényeket a náluk elhelyezett megtakarításokból.

A felosztó-kirovó elven működő nyugdíjrendszerben az állam a járulékfizetőknek olyan feltételhez kötött ígéretet tesz, hogy megfelelő járulékfizetés esetén életük végéig meghatározott szabályok szerint emelkedő nyugdíjat fog fizetni. Általában ez a nyugdíjigérvény ennél bonyolultabb, hiszen bizonyos körülmények között már a nyugdíjkorhatár előtt is járhat nyugdíj (pl. rokkantsági nyugdíj), illetve a nyugdíjat a hozzátartozók is megkaphatják (pl. özvegyi nyugdíj). A nyugdíjigérvények összessége az állam implicit adóssága, megkülönböztetésül az állampapírokban megtestesülő, explicit adósságtól. Így a nyugdíjreform oly módon is felfogható, hogy a tőkefedezeti pillér létrejöttével az állam implicit adósságát átváltja explicit adósságra.

NÉMETH GYÖRGY, hogy éles határvonalat húzzon a kétfajta finanszírozási forma közé, azt a feltételezést teszi, hogy a nyugdíjjárulék-fizetők minden hónapban különleges, Állami Nyugdíjkötvénynek nevezett értékpapírt vásárolnak (ez testesíti meg a nyugdíjrendszerre vonatkozó szabályok összességét), melynek névértéke megegyezik a havi járulékkal, dematerializált, s a Nyugdíjbiztosítási Alap számláján vezetik. Így jól megkülönböztethető a hagyományos államkötvénytől, mely az állam explicit adósságát fejezi ki.

A két fajta kötvény között egy igen alapvető fontosságú különbség létezik: az állam nem kötelezheti a megtakarítások tulajdonosait a normál kötvény megvásárlására, míg a járulékfizetési kötelezettséggel rendelkezőket kötelezheti a nyugdíjkötvény megvásárlására. Egy másik lényeges különbség, hogy míg a normál kötvény törlesztési feltételeit csak a tulajdonos előnyére lehet módosítani, addig a nyugdíjigérvényt kifejező nyugdíjkötvény feltételeit a kormány, a törvényhozás akár kedvezőtlen irányba is módosíthatja.

Ugyanakkor az is fontos, hogy az átlépők számára az államkötvény kamata nem az alacsonyabb reálkamatú implicit nyugdíjkötvénnyel áll szemben, hanem azzal az opcióval, hogy a magánpénztárnak lehetősége van a tőkepiacon – bár magasabb kockázatú – magasabb hozamú vállalati kötvénybe és részvénybe fektetni.

A tőkefedezeti pillér feladata tehát az implicit államadósság konvertálása explicitté. Ez a feladat viszont elvégezhető az állami rendszer keretein belül is: 2000-ben az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság megkezdte az egyéni folyószámla nyilvántartás kialakítását. A magánpénztárak működési költségei azonban mindenképpen drágábbak.

Az egyéni számlás nyugdíjrendszerek vizsgálatának kérdése (RÉTI 2002) is éppen azért merült fel, hogy szorosabb kapcsolat jöjjön létre a járulékfizetés és a megszerzhető nyugdíjjogosultság között a megmaradt állami (első) pillérben is.

Az a koncepció tehát, mely szerint a korábbi nyugdíjrendszer problémáira a tőkefedezeti rendszer bevezetése lenne a megoldás, egyelőre pusztán délibábnak tűnik.

A gazdasági növekedés „illúziója”

A nyugdíjreform végrehajtásának egyik fontos indoka, érve volt, hogy a magánszférába áramló tőkék gazdaságélénkítő hatása fog érvényesülni. Ez következménye a járulékatcsoportosításnak, amely során az új rendszerbe belépők már nem az állami költségvetésbe, hanem a magánpénztárba fizetik jövedelmük egy részét.

Az akkori kormány elképzelése szerint, a magánpénztáraknál megjelenő megtakarítások egy jelentős része – az átmenet finanszírozási igénye és biztonsági szempontok miatt – állampapírokba vándorol, de az előzetes számítások során kimutatták, hogy az állampapírok nem szívják fel teljes

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

egészeben ezeket a megtakarításokat. Arra mutattak rá (PM – NM 1997), hogy a kibocsátott államkötvényekből nem csak a magánpénztárak, hanem más befektetők is vásárolnak majd, valamint úgy gondolták, hogy a magánpénztárakban felgyülemelő megtakarítás egyébként is nagyobb lesz, mint az átmenet miatt keletkező hiány. Itt a szigorodó ellátásokat, a nyugdíjkorhatár emelését, és a járulékfizetési fegyelem javulását jelölték meg indoklásképpen.

Így az elképzelések szerint a megtakarításoknak az a része, ami nem állampapírba vándorol, a tőkepiacra áramlik, „hozzájárul a gazdasági növekedés felgyorsításához, új munkahelyek teremtéséhez, a reálkeresetek és az életszínvonal tartós emelkedéséhez” (PM – NM 1997). A kormányzati makromodellben azzal számoltak, hogy a második pillér reálhozama a GDP növekedését egy százalékkal fölül-, míg a keletkező hiány fedezetére kibocsátott állampapír hozama egy százalékkal alulmúlja, így a számítások szerint ez a GDP évi 1,5-2,0 százalékkal gyorsabb növekedését hozhatja létre.

NÉMETH GYÖRGY ugyanennek a jelenségnek egy másik – árnyékosabb – oldalára hívta fel a figyelmet. Szerinte a folyamat fordított, és egy speciális kiszorító hatás jelentkezik. A magánpénztár megtakarításainak egy részén magasabb hozamú instrumentumokat vásárol, mely révén kiszorítja erről a területről a hagyományos befektetőket, akik így kénytelenek a költségvetés hiányának fedezésére kibocsátott állampapírokat megvásárolni. „Mivel pusztán azon hír hallatára, hogy Magyarországon nyugdíjreformot hajtottak végre, nem keletkezik megtakarítandó pluszjövedelem...” írta (NÉMETH 1998b).

A végeredmény tehát makroszinten nem megtakarítás bővülés és gazdasági növekedés, csupán jövedelemátcsoportosítás a hagyományos befektetőktől a magánpénztárak felé. Sőt, ezen túlmenően, a magánpénztárak működési költségét is figyelembe véve – amely összeg nem válik beruházássá, inkább fogyasztássá – a helyzet még egy kicsit rosszabb is lesz. Így nem minden alap nélküli az a vélekedés, mely a nyugdíjreform igazi haszonélvezőinek a nyugdíjbiztosító társaságokat tartja, ezért nevezi NÉMETH GYÖRGY a nyugdíjreformot „járadékvadászatnak” (NÉMETH 1998b).

Hasonlóképpen érvelt MELLÁR TAMÁS is (MELLÁR 1997), aki szintén a pénzügyi szférát, a biztosítóintézeteket tartja a nyugdíjreform nyertesének. Az államkötvény-kibocsátás magánberuházásokat kiszorító hatására mutat rá, valamint arra, hogy amennyiben a kötvények kamatát az állam az adóbevételekből fedezi, akkor a megtakarítások növekedésével szemben azonos jövedelemcsökkenés áll. Szintén komoly problémának tartja azt is, hogy a magánpénztárak révén ugrásszerűen megnövekedett befektetési igény a „bővli” értékpapírok megjelenését ösztönözheti. A hibás befektetések pedig egymásra halmozódhatnak, hiszen nincs azonnali fizetési kötelezettség. A hosszú távú befektetések ellenőrzésére a hivatalos szabályozást, társadalmi ellenőrizhetőséget nem tartja elégséges garanciának, így Ő a nyugdíjreformot „össz nemzeti pilótajátéknak” nevezte.

Az új koncepció feltételezte, hogy a tőkefedezeti rész bevezetése a gazdaság teljesítőképességét növeli. Ha ezek a várakozások nem teljesülnek, vagy más okból problémás a gazdaság teljesítménye, akkor mi biztosítja, hogy az új rendszer jobban fog működni, mint a régi? Ennek a rendszernek a költsége jóval magasabb, mint a régi rendszer megreformálásának a költsége lett volna. Megéri-e ez a költségtöbblet a bizonytalan teljesítményjavulást, vagy elérhető lett volna ugyanez a régi rendszerben, a járulékkulcs csökkentése révén?

A demográfiai „bomba” hatástalanítása

A nyugdíjreform egyik nagyon fontos érve volt, hogy a népesség elöregedésével a felosztó-kirovó rendszer finanszírozhatatlanná válna, hiszen egyre kevesebb aktív dolgozónak kellene eltartania egyre nagyobb mennyiségű nyugdíjast. Napjainkra az aktív dolgozók/nyugdíjasok aránya a korábbi 2-ről 1-re csökkent, és még további romlás is várható.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA mutatott rá (AUGUSZTINOVICS 1999), hogy téves és hibás az a megközelítés, amely közvetlen és egyértelmű kapcsolatot tételez fel a demográfiai trendek, és a

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

nyugdíjrendszerek fenntarthatósága között. Kimutatta, hogy a nyugdíjrendszerek helyzete, finanszírozhatósága sokkal inkább gazdasági, mint demográfiai tényezőktől függ.

A nyugdíjrendszer alapvetően jellemző mutatója az ún. belső járulékkulcs. Ez fejezi ki az összes nyugdíjkiadás, és a járulékfizetési kötelezettséget meghatározó jövedelem tömeg (a járulékalap) közötti arányt. Amennyiben a törvényben előírt járulékfizetési kulcs és a belső járulékkulcs megegyezik, a nyugdíjrendszer éppen egyensúlyban van, ha nem egyezik meg, akkor többlet, illetve hiány lép fel. AUGUSZTINOVICS MÁRIA azokat a tényezőket vizsgálta meg, amelyek a belső járulékkulcsot, illetve annak változását befolyásolják, hiszen ezek a tényezők határozzák meg egy adott nyugdíjrendszer fizetési kötelezettségét.

A belső járulékkulcs (μ , tehát a nyugdíjkiadás/járulékalap) a következő tényezőkre bontható: $\mu = D * T * J * 1/B$, vagyis a demográfiai függőségi ráta (D = nyugdíjas korú népesség/aktív korú népesség), a telítettségi hányados (T = nyugdíjazottsági ráta/foglalkoztatottsági ráta), a nyugdíj/bér ráta (J = átlagnyugdíj /nettó átlagkereset), és a nettó/bruttó bér ($1/B$) szorzataira. Így jól látható, hogy a nyugdíjrendszerek egyensúlyát alapvetően meghatározó belső járulékkulcs valóban függ a demográfiai folyamatoktól, de ez csak egy befolyásoló tényező a négyből.

A demográfiai függőségi rátán túl egy igen fontos tényező a telítettségi hányados, a nyugdíjazási ráta, és a foglalkoztatottsági ráta aránya. Ez a foglalkoztatottsággal függ össze. Amennyiben egy nyugdíjrendszer ösztönzi a dolgozókat a munkában töltött évek meghosszabbítására, ez az arány alacsonyabb, így a belső járulékkulcs is az lesz, de amennyiben például a munkanélküliség elől nyugdíjba menekülnek, vagy a rendszer nem nyújt lehetőséget az aktív kor kitolására, úgy a telítettségi ráta és a belső járulékkulcs egyaránt emelkedni fog. A munkaerő-piaci helyzet tehát igen erőteljes befolyást gyakorol a nyugdíjrendszerre, annak finanszírozására. A demográfiai függőségi ráta és a telítettségi hányados szorzata adja a rendszerfüggőségi rátát (S = öregségi nyugdíjasok száma/aktív keresők száma), ami tehát mint látható nem csak a demográfiai folyamatokkal, hanem a foglalkoztatottsági viszonyokkal is összefüggésben áll.

Szintén meghatározó a másik két szorzó, a nyugdíj/bér ráta, és a nettó/bruttó bér aránya, melyek a jövedelemelosztási viszonyokat fejezik ki. Az első mutató a nyugdíjat a nettó bérhez viszonyítja, hiszen ez nem tartalmazza már a közteher-fizetési kötelezettségeket (adó, tb járulék). Mivel azonban a járulékot általában a bruttó bér arányában kell fizetni, ezért kell figyelembe venni a nettó/bruttó bér arányát. Az előbbi mutató értékét sajátosan befolyásolja a cserélődés jelensége. Az átlagnyugdíjat meghatározza a nyugdíjas korosztály összetétele, hiszen az újonnan belépők nyugdíja általában magasabb, mint a kihalóké, vagy mint a korábbi átlag, így ez befolyásolja a nyugdíjszintet. Ha az új belépők nyugdíját az átlagnyugdíjnál alacsonyabban sikerül megállapítani, mint hazánkban 1990 óta, akkor így csökkenhet az átlagnyugdíj. Az utóbbi tényező, a nettó/bruttó bér mutatója viszont a bérbруттósítás óta egyértelműen csökkenő tendenciát mutat, a közterhek növekedése miatt. AUGUSZTINOVICS MÁRIA számításai szerint a két mutató együttes szorzata 0,39, ezzel kell megszorozni a rendszerfüggőségi rátát, hogy megkapjuk a belső járulékkulcsot. Ez a fajta összefüggés arra is rámutat, hogy a jövedelemelosztási viszonyok igen erőteljesen tompítják a demográfiai folyamatok hatását, hiszen 1 százalékos változás a rendszerfüggőségi rátában csak 0,39 százalékos változást jelent a belső járulékkulcs változásában.

A belső járulékkulcs tényezőkre bontása révén tehát megállapítható, hogy a demográfiai folyamatok romlása csak az egyik tényezője a nyugdíjrendszer finanszírozási problémáinak. Ugyanakkor figyelembe kell venni a foglalkoztatottsági, és jövedelemelosztási viszonyokat, mely tényezők szintén komoly hatást gyakorolnak a nyugdíjrendszer finanszírozására, a demográfiai tényezők hatását felerősíthetik, illetve tompíthatják. Így az a megállapítás, hogy a népesség öregedése teszi finanszírozhatatlanná a felosztó-kirovó nyugdíjrendszert, önmagában nem meggyőző bizonyíték.

Hasonlóképpen érvelt MELLÁR TAMÁS is, aki a régi rendszer finanszírozhatóságával kapcsolatban azt állapította meg, hogy a kormány által tervezett szigorítások bevezetése esetén a

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

felosztó-kirovó rendszer akár még hosszú távon is finanszírozható maradna „... ha a PM optimizmusát kölcsönvéve mi is 5 százalékos gazdasági növekedéssel és 6 százalékos inflációval számolnánk, ahogy ezt ők teszik...” írta (MELLÁR 1997).

A „kimazsolázási” hatás

GÁL RÓBERT IVÁN tanulmányában (Gál 1998) arra mutatott rá, hogy a nyugdíjpénztárak jelenléte felveti a „kimazsolázási” hatást. A magasabb jövedelmű rétegek egyre szélesebb köre hagyja el a felosztó-kirovó rendszert. Az önkéntes pénztári tagok között élesen kirajzolódik a módosabb klientúra, és a magánnyugdíjpénztári tagság is őket vonzza elsősorban. A pénztártagok fele a leggazdagabb 20-25%-hoz tartozik. Ha pedig éppen a legjobb jövedelműek hagyják el a társadalombiztosítás nyugdíjrendszerét, a nyugdíjbiztosítási igazgatóságnál keletkező hiány egyre szélesebb rétegek nyugdíjhelyzetét ingatja meg. A bizonytalanság érzete pedig újabb átlépéseket generál.

Ebből az ördögi körből akkor lehetne kilépni, ha a kötelező nyugdíjbiztosítás rendszerét átalakítanák oly módon, hogy kapcsolódjanak össze szorosabban az egyéni befizetések és járadékok, és hogy tovább közeledjenek a hozamok az önkéntes felhalmozáséhoz.

Egyéb problémák

Bár a PM-NM koncepció maga is a helyettesítési ráta csökkenésével számolt, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat által készített számítások még nagyobb csökkenést vetítettek előre. Eszerint ötven éves időhorizonton a bérek és a keresetek emelkedése kb. kétszerese lenne a nyugdíjak emelkedésének (RADOS 1998). Ebben az esetben az új koncepció csak a pályakezdő, magas keresettel rendelkező férfiak számára ígér magasabb nyugdíjat, a társadalom többi részének nem jelent vonzó perspektívát. A számításokban arra is rámutattak, hogy a reform várható pozitív hatásai csak a feltételezett optimális gazdasági fejlődés mellett érvényesülnek, amire Európában már 25 éve nem volt példa.

Bizonyos szempontból problémaként merülhet fel a svájci indexálás is, mert ha csökken az infláció és nő a reálbér, ez hátrányosan érinti a nyugdíjasokat. Ha a nyugdíjak kisebb mértékben nőnek, mint a bérek, akkor a változás terheit a nyugdíjasok fizetik meg. Ilyen helyzetet teremthet az EU-csatlakozás, ha esetleg a jövedelmek egyszeri, nagyarányú emelkedését eredményezné. Ez felvetheti az indexálás szabályainak megváltoztatását, de a régebben alkalmazott bérkövető rendszer visszaállítása olyan magas kiadásokat jelentene a költségvetés számára, amely egyelőre még finanszírozhatatlannak tűnik.

Az új rendszer megalkotásakor arra számítottak, hogy a járulékfizetés-járadékfizetés összekapcsolása növelni fogja a járulékfizetési hajlandóságot. De megéri-e magasabb jövedelmet bevallani, ezzel magasabb közterheket fizetni, vagy továbbra is gazdaságos eltitkolni a magasabb jövedelmet, és a megspórolt közterheket félretenni későbbi nyugdíjra? Az elmúlt évek tapasztalatai alapján nem nőtt számottevően a járulékfizetési hajlandóság.

A gazdaságpolitika állandó kérdése az infláció és a munkanélküliség problémája. A korhatáremelés nagymértékben hozzájárul a nyugdíjasok számának, a nyugdíjkiadás csökkentéséhez, de ugyanakkor elveszi a munkahelyeket a fiatalabb generációk elől, így növeli a munkanélküliséget. Ugyanilyen ellentétben áll a hosszú szolgálati idő előírása, és a munkanélküliség mértéke. Ha nagy a munkanélküliség, nehéz teljesíteni a hosszabb szolgálati időt, ez problémát jelenthet azok számára, akik nem teljesítik ezt az előírást.

Azt is el kell ismerni, hogy az 1998-as nyugdíjreform egyik komoly ígérete, a kiszámíthatóság mára kissé erodálódott: jövedelemként például alapesetben csak az 1988 óta szerettekét kell figyelembe venni, de kizárólag azokat, amelyek a kifizetés időpontjában nyugdíjjárulékkötelesek voltak. Ennek összeghatára és tartalma viszont évente változott. Arra is szükséges ügyelni, hogy kiindulásként a bruttó összeget kell figyelembe venni, valamint, hogy a számított, nem pedig a ténylegesen befizetett adót kell levonni (az adott év adókulcsai szerint). A kalkulációnál figyelembe kell venni a valorizációs szorzószámot, de a nyugdíjba menetel előtti három évet már nem. Nem

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

szabad elfelejteni a degressziót, vagyis, hogy a jövedelem növekedésével csökken a nyugdíjba beszámítható hányad. A szolgálati idő figyelembevétele is fontos követelmény, itt a törvény bonyolult szabályokat állapít meg. Így a kiszámíthatóság már inkább egy elméleti lehetőség, a mindennapi ember számára szinte elérhetetlen.

A magánnyugdíjpénztárak tevékenysége is komoly problémák lehetőségét hordozza magában. A kimutatások szerint az 1998-2003 közötti időszakban a pénztárak reálértéken jelentős veszteséget könyvelhettek el. A legnagyobb veszteség éppen a legnagyobb pénztáraknál jelentkezett. 2004 hozott változást, gyakorlatilag bármilyen befektetéssel remek teljesítményt lehetett elérni. MATITS ÁGNES nyugdíjszakértő számításai szerint⁶ minimum 20-25 évre van szükség ahhoz, hogy a magánpénztári és állami nyugdíj együttes összege meghaladja a tisztán állami nyugellátást. De bátran hozzátehetjük: feltéve, ha ritkán fordul elő az 1998-2003 közötti időszakhoz hasonló. A pénztári szolgáltatások paraméterei nincsenek kellő módon meghatározva, kidolgozva, ez a pillér nem kezeli a rokkantsági és hátramaradotti kockázatot, a garanciális szabályok bizonytalanok.

A további problémák megjelenését abban látom, hogy a nyugdíjrendszer méreténél, és jelentőségénél fogva nem csupán szakmai, hanem gyakran politikai kérdés is, a döntések sem mindig csupán szakmai szempontokat tartalmaznak, hanem politikai szempontokat is. Így a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos vitáknak nem csak a biztosításmatematikai kérdések képezik a sarokpontját, hanem az is, hogy egy adott rendszer milyen mértékben tehető függetlenné a politikai rendszertől (politikai függőségi ráta). Korábbi kormányunk nem volt ennek a nyugdíjreformnak az elkötelezett híve, ami erőteljesen meg is jelent a kormányzati intézkedésekben. Ezt tükrözi a tb-ön-kormányzatok felszámolása, a nyugdíjpénztári befizetések 6%-os rögzítése, a visszalépési lehetőség meghosszabbítása, a szinte havonta megjelenő újabb reformkoncepciók, majd végül 2001 novemberében a pályakezdők kötelező tagságának megszüntetése. 2002-ben ismét MSZP kormány került hatalomra, és intézkedéseivel megerősítette az 1998-ban útjára indult reformot. Így 2003 januárjától ismét kötelező a magánnyugdíjpénztári tagság a pályakezdők számára, valamint négy év halasztás után a pénztári tagdíj mértéke 7% 2003-ban, majd 8% 2004-ben.

A TOVÁBBI FEJLŐDÉS LEHETŐSÉGEI

A fentiek tükrében mindenképpen kijelenthetjük, hogy a nyugdíjrendszer reformja még nem ért véget, további rendezés szükséges mind az állami mind a magán pillérben, melyekhez széles körű szakmai és társadalmi egyeztetésre és egyetértésre lesz szükség.

BOKROS LAJOS korábbi pénzügyminiszter szerint⁷ egy önmagát eltartó, politikai ihletésű beavatkozásoktól mentes, egyéni számlás állami nyugdíjrendszerre lenne szükség annak érdekében, hogy Magyarország elkerülhesse az első pillér teljes összeomlását. Szerinte a mai rendszer hosszú távon nem fenntartható, az állami nyugdíjalapok hiánya évről évre nő, önfinanszírozó rendszerre lenne szükség.

Érdekes javaslat SZALAY-BERZEVICZY ATTILA BÉT-elnök javaslata⁸, aki egy új, negyedik nyugdíjpillér bevezetését javasolta. Ennek lényege egy olyan speciális megtakarítási számla, mely az értékpapír letéti számlát és a folyószámlát egyesíti. A számlát bankok, vagy befektetési társaságok vezetnék, a befektetési döntéseket az egyének hoznák meg kockázatvállalási hajlandóságuk figyelembevételével. A megtakarításhoz állami ösztönzés, pl. adókedvezmény is járna, azzal a korlátozással, hogy a felhalmozott összeget csak a nyugdíjkorhatár elérésekor vehetné fel tulajdonosa.

⁶ FigyelőNet (2005a).

⁷ FigyelőNet (2005a).

⁸ FigyelőNet (2005b).

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

BANYÁR JÓZSEF és MÉSZÁROS JÓZSEF komoly tanulmányt szenteltek egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer elemzésének⁹. Munkájuk során nyolc elvet fogalmaztak meg, melyek szükségesek az átalakításhoz. A rendszer legyen

- a) átlátható, azaz legyen szoros kapcsolat a befizetések és ellátások között, és ehhez rendelkezzen megfelelő információs háttérrel,
- b) korrekt, azaz képezze korrekten a kötelezettségeket és jogosultságokat,
- c) teljes körű, vagyis minden nyugdíjjal kapcsolatos szükségletet fedjen le,
- d) rugalmas, vagyis tudjon alkalmazkodni mind az egyéni, mind a társadalmi igényekhez,
- e) harmonizált, ami az egyes pillérek összehangoltságát jelenti,
- f) tiszta, vagyis kizárólag a nyugdíj kérdését kezelje, a rokkantsági, hozzátartozói ellátásokat egy külön pillérbe utalná,
- g) feltőkésített, azaz mindenki kapja vissza a saját befizetésit, és végül
- h) segítse elő a hosszú távú gazdasági fejlődést.

RÉTI JÁNOS egyéni számlás nyugdíjrendszert javasol¹⁰, amely egy olyan nyilvántartás, amely mind a biztosítottnak, mind a biztosítottnak lehetővé teszi, hogy áttekinthesse a szerzett jogosultságokat, és egyszerűen kiszámíthassa a nyugdíjat. Ez kétféleképpen valósítható meg: nettó pontrendszeres nyugdíjrendszer, illetve az eszmei tőkeszámlás rendszer formájában.

A nettó pontrendszeres nyugdíjrendszer alapja a nyugdíjpont, a nyugdíj a nyugdíjpontok mennyiségétől arányosan függ, a pontértékével megszorozva.

A reform előtti koncepciók között is megjelentek javaslatok ezzel kapcsolatban, és csupán azért, hogy a lehetőségek széles skáláját bemutathassam, szeretném egy mondat erejéig idézni AUGUSZTINOVICS MÁRIA és MARTOS BÉLA közösen kidolgozott modelljét¹¹: „a pontozás rendszerében található újabb kategóriákat: így évi pont, életpont, munkapont, valamint bónus/malus pont jelenik meg, mely a továbbdolgozásra ösztönöz. Az életpont a szolgálati idő függvénye, ezt kell korrigálni a bónus/malus pontokkal, így kapjuk a munkanyugdíj-pontot, amit egy általános forintszorzóval megszorozva adódik a munkanyugdíj.”

Az eszmei tőkeszámlás nyugdíjrendszer esetén a nyugdíj értékét az eszmei számlára befizetett járulékok feltőkésített értéke határozza meg, kizárólag biztosításmatematikai úton. A két rendszer abban különbözik egymástól, hogy az előző ellátás meghatározott, ez utóbbi pedig befizetés meghatározott. Ezért tőkeszámlás rendszerben nem lehet előre kalkulálni a nyugdíj értékét, csupán a számla értékét követheti nyomon a tulajdonosa. Azért nevezik eszmeinek, mert valójában nem halmozzák fel a befizetett összegeket, hanem azokat a folyó kiadásokra költik. Így a számlák eszmei összegeket mutatnak, eszmei hozamokkal, melyek a nyugdíjszámításhoz képezik az alapot. Az egyéni járulékfizetéssel nem fedezett időszakot (pl. gyes) állami forrásokból fedezik, így a számla akkor is gyarapszik. Ilyen rendszert vezettek be a kilencvenes években Svédországban, Lengyelországban és Lettországban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANTAL KÁLMÁNNÉ – RÉTI JÁNOS – TOLDI MIKLÓS (1995): A nyugdíjak értékvesztése. *Munkaiügyi Szemle*, 39(12): 14-22.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA (1992): A nyugdíjrendszer válsága. *Közgazdasági Szemle*, 39(7-8): 624-641.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA (1999): A nyugdíj probléma demográfiai és gazdasági alapjai. *Demográfia*, 42(1-2): 120-132.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA (szerk.) (2000): *Körkép reform után*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.

⁹ Banyár – Mészáros (2003).

¹⁰ Réti (2002).

¹¹ Augusztinovics – Martos (1995).

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 16.

- AUGUSZTINOVICS MÁRIA et al. (2002): A magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után. *Közgazdasági Szemle*, 49(6): 473-517.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA – MARTOS BÉLA (1995): Számítások és következtetések nyugdíjreformra. *Közgazdasági Szemle*, 42(11)
- BANYÁR JÓZSEF – MÉSZÁROS JÓZSEF (2003): *Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör.
- BERÉNYI SÁNDORNÉ – BORLÓI RUDOLF – RÉTI JÁNOS (1990): A nyugdíjak értékvesztése és a nyugdíjarányok alakulása. *Munkaiügyi Szemle*, 34(9): 1-9.
- EHRlich ÉVA – RÉVÉSZ GÁBOR (1995): *Hungary and its Prospects 1985 – 2005*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FigyelőNet (2005a): Eddig jó befektetés volt a nyugdíjpénztár. *FigyelőNet*, július 4.
- FigyelőNet (2005a): Bokros további nyugdíjreformot szorgalmaz. *FigyelőNet*, július 4.
- FigyelőNet (2005b): Jövőre indulhat a negyedik nyugdíjpillér. *FigyelőNet*, április 13.
- GÁL RÓBERT IVÁN (1998): A nyugdíjpénztárak elviszik a pénzt. *Magyar Hírlap*, február 20.
- HÁMOR SZILVIA (1999): Vizsgálják a nyugdíjreformot. *Népszabadság*, május 11.
- HÁMOR SZILVIA (2001): Kormánytervek a magánnyugdíjról. *Népszabadság*, október 11.
- HVG különszám (2001): Társadalombiztosítás.
- KIRÁLY JÚLIA (szerk.) (2000): *Racionalitás és méltányosság*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- KOPÁTSY SÁNDOR (1992): Hozzászólás RÉTI JÁNOS „A nyugdíjreform háttere és az átalakítás néhány problémája” című előadásához. *Szociológiai Szemle*, 2(4): 82-84.
- MARTOS BÉLA (1994): Nyugdíjak egyenlőtlensége és dekompozíciója. *Közgazdasági Szemle*, 41(1): 26-48.
- MOLNÁR PATRÍCIA (2000): Többismeretlenes egyenlegek. *HVG*, november 25.
- MONG ATTILA (2000): Nyugtalanító nyugdíj. *Figyelő*, augusztus 31.
- MÜLLER, KATHARINA (1999): Az „új nyugdíj-ortodoxia” és ami mögötte van – a nyugdíjrendszer átalakítása Közép- és Kelet-Európában. *Külgazdaság*, 43(7-8): 96-113.
- NÉMETH GYÖRGY (1998): A nyugdíjreform makroökonomiája. *Esély*, 9(6): 19-43.
- NÉMETH GYÖRGY (1998b): Megjegyzések Simonovits András „Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái” című tanulmányához. *Közgazdasági Szemle*, 45(11): 1043-1047.
- NÉMETH GYÖRGY (1998c): Megtakarítás nélkül. *Figyelő*, október 1.
- Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (2005): Tájékoztató a magyar nyugdíjbiztosítás főbb eljárási szabályairól és szervezeti rendszeréről. www.onyf.hu
- PAPP ZSOLT (1998): Megszüntetnék a nyugdíjpénztárak állami garanciáját? *Népszabadság*, november 20.
- PAPP ZSOLT (1999a): Kétmillióan a vegyes nyugdíjrendszerben. *Magyar Hírlap*, szeptember 22.
- PAPP ZSOLT (1999b): Nyugdíjpénztári nyomás a költségvetésen. *Magyar Hírlap*, május 17.
- PM. – NM. (1997): A nyugdíjrendszer reformja a kiszámítható jövőért. A kormány nyugdíjreform-koncepciója. *Világgazdaság*, 29(7)
- RADOS KATALIN (1998): *Nyugdíjreform Magyarországon*. Budapest: BKE Jövő kutatás Tanszék.

HAMAR F.: A HAZAI NYUGDÍJREFORM MÚLTJA, JELENE, JÖVŐJE

RÉTI JÁNOS (1992): A nyugdíjreform háttere és az átalakítás néhány problémája. *Szociológiai Szemle*, 2(4): 69-81.

RÉTI JÁNOS (1995): A nyugdíjreform néhány kiemelt kérdése. *Közgazdasági Szemle*, 42(10): 926-941.

RÉTI JÁNOS (2002): Egyéni számlás felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek. *Közgazdasági Szemle*, 49(6): 528-550.

SIMONOVITS ANDRÁS (1998): Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái. *Közgazdasági Szemle*, 45(7-8): 689-708.

TEVAN IMRE (2001): Szabálytalan idomok. *HVG*, augusztus 18.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (1996): *Államháztartási reform és szociálpolitika*. In.: ANDORKA RUDOLF (szerk.): Társadalmi Riport. Budapest: TÁRKI.

Világbank (1994): *Averting the Old Age Crisis*. Oxford: Oxford University Press.

Világbank (1996): *Hungary: Structural Reforms for Sustainable Growth*. Washington: World Bank.